

עורכים: פאול ריבלין, יצחק גל, ע' עורך: טל פוקס כרך 1 , גיליון מס 2 , מאי 2011

תוכן העניינים:

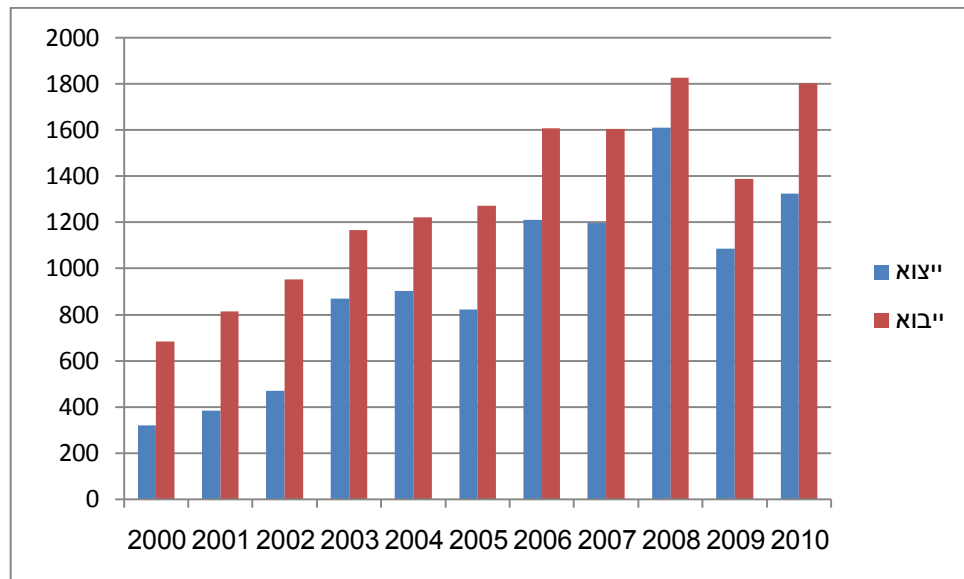
- 2 [יחסי הסחר של ישראל עם תורכיה: עדכון](#) - פאול ריבלין
- 4 [הגורמים וההשלכות הכלכליות של ההתקוממות במצרים](#) - פאול ריבלין
- 8 [הסחר הישראלי - ירדני: שינוי מגמה](#) - יצחק גל

יחסי הסחר של ישראל עם תורכיה: עדכון

פאול ריבלין

יחסיה המדיניים של ישראל עם תורכיה הדרדרו באופן משמעותי בשנים האחרונות. כיצד השפיעה ההתפתחות הזאת על הסחר בין שתי המדינות? השינוי בייבוא וייצוא סחורות מוצג בתרשים 1.

תרשים 1: הסחר הישראלי עם תורכיה

התרשים מציג את הפיתוח המהיר של הסחר בין השנים 2000-2010, כאשר הייצוא הישראלי לתורכיה גדל פי 4 והייבוא מתורכיה עלה פי 2.6. הנתונים עבור 2009 מייצגים צניחה בייצוא ובייבוא כתוצאה מהמשבר הכלכלי הבינלאומי, שהשפיע על המסחר ברחבי העולם (ב-2009 נפח הסחר העולמי צנח ב-12 אחוז, וב-2010 המסחר התאושש עם גידול של 14.5 אחוז). ב-2010, הייצוא הישראלי לתורכיה היה גבוה ב-22 אחוז מאשר ב-2009, אך נמוך ב-18 אחוז מהשיא ב-2008. הייבוא מתורכיה התאושש, וכמעט ושב לשיא של 2008. הנתונים עבור הרבעון הראשון של 2011 מעודדים גם הם. הייצוא הישראלי לתורכיה היה גבוה ב-14 אחוז מהתקופה המקבילה אשתקד, והייבוא היה גבוה ב-36 אחוז. עם זאת, קיים צורך בהסתייגות: נחוץ זמן רב לצורך קיום מו"מ ויישום של הסכמי סחר, ולכן יתכן והשפעות ההרעה ביחסים המדיניים, טרם באו לידי ביטוי בנתוני המסחר. כמו כן, יש לציין שנתוני המסחר הישראליים הרשמיים, אינם כוללים את הייצוא הצבאי, שנתר משמעותי למרות הנסיבות הפוליטיות, אך אינו צפוי להשאר כך בעתיד הקרוב.

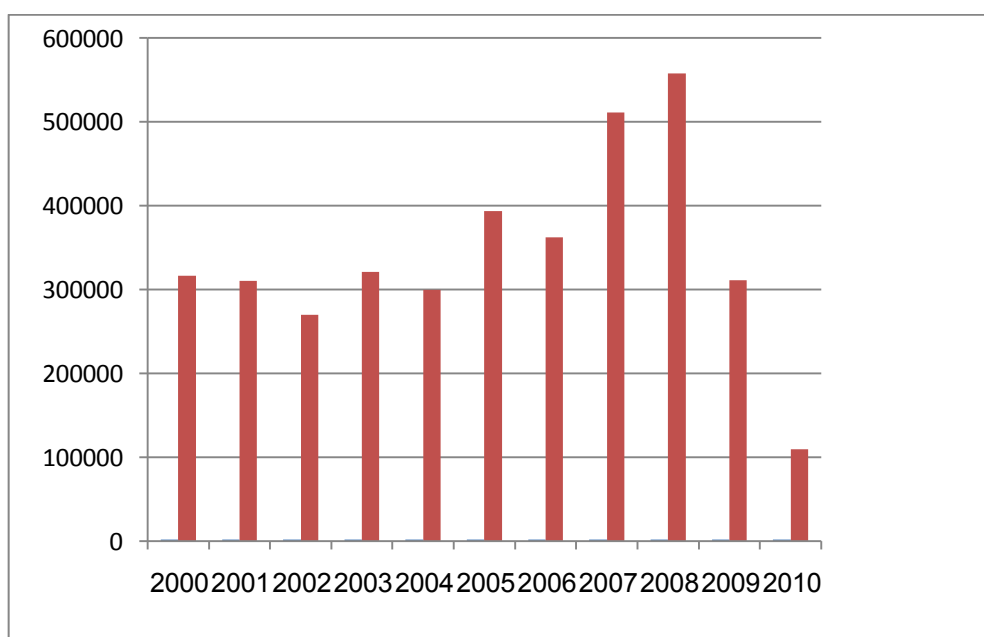
ב-2010, 48 אחוז מסך הייצוא הישראלי לתורכיה, היה של כימיקלים; 16 אחוז היה של מוצרי פלסטיק; 12 אחוז היה של מתכות; 8 אחוזים היו של מכונות וציוד חשמלי, ו-3 אחוזים היו של ציוד צילום אופטי ומכשירי מדידה. הייבוא הישראלי מתורכיה הורכב בעיקרו על ידי ציוד רכב, מכונות וציוד חשמלי (32 אחוז); אבנים ומתכות (32 אחוז) מינרלים, כימיקלים ופלסטיק (15 אחוז); טקסטיל (10 אחוזים), ותוצרי מזון וחיות (6 אחוזים).

הייצוא הישראלי לתורכיה מורכב ברובו במוצרים לתעשייה, לחקלאות ושירותים, כמו תוכנות וציוד השקיה. מוצרים אלו הינם רחוקים מעין הציבור, ומי שמבקשים להחרים תוצרת ישראלית ברשתות המזון בתורכיה, יתקשו למצוא כנגד מה למחות. קהילת העסקים, המרוויחה מטכנולוגיה ישראלית וממוצרים נוספים, ציינה כי היא מעוניינת להמנע מהשפעת הפוליטיקה על המסחר. מוצרים תורכים בישראל חשופים יותר לעין הציבור, אך גם במקרה זה, יש רק מעט עדויות של חרם. התחרות בין המוצרים היא עודנה זאת שקובעת את הצלחתם על המדפים.

אחד הגורמים שישפיע על נפח המסחר העתידי, הוא רמת ההשקעה של חברות ישראליות בתורכיה ושל חברות תורכיות בישראל. יתכן ונתון זה הושפע מהמשבר הכלכלי הבינלאומי, ומהיחסים המדיניים בין שתי המדינות, אך בהתחשב במשך הזמן הדרוש לפרויקטי השקעות, מוקדם מידי לקבוע אם כך קרה.

תיירות היא ענף רגיש הרבה יותר לשינויים פוליטיים, ומגיב הרבה יותר מהר. עניין זה מוצג בתרשים 2 המציג את מספר הישראלים שביקרו בתורכיה.

תרשים 2: תיירים ישראלים בתורכיה

התרשים מציג גידול משמעותי מאז 2005 ועד ל-2009, כמו גם צניחה מהירה מאז. הנתונים עבור 2010 הינם הנמוכים ביותר בעשור האחרון. בשנת 2000, היוו הישראלים 3 אחוזים מהתיירים שביקרו בתורכיה. ב-2010 הם היוו 0.4 אחוז. מספר התורכים שביקרו בישראל היה נמוך מאז ומתמיד. באותה מידה שלפוליטיקה השפעה שלילית על התיירות, כך גם שיפור ביחסים צפוי להביא להתאוששות במספר הישראלים המבקרים בתורכיה.

הגורמים וההשלכות הכלכליות של ההתקוממות במצרים

פאול ריבלין

להתקוממות שהביאה למפלתו של הנשיא המצרי מבראק היו גורמים כלכליים, כמו גם פוליטיים. לאירועים, במהלך ההתקוממות ומאז מפלתו של מבראק, היו השלכות כלכליות חמורות.

ניתן לסכם את הגורמים הכלכליים לאירועים חסרי התקדים, שהתרחשו בקהיר בינואר ופברואר 2011, כך: עוני, אבטלה ואי-שוויון. תוצאת שילובם של אלו, לצד התסכול העמוק לנוכח המערכת הפוליטית, הייתה יאוש. כאשר מצרים שמעו על האירועים בתוניסיה, בזכות אמצעי התקשורת החדשים, הם יצאו לרחובות בהמוניהם, בדורשם את הדחתו של חסני מבראק מכס השלטון.

האירועים התרחשו על רקע צמיחה כלכלית שהייתה מהמהירות והיציבות ביותר שמצרים חוותה מזה שנים רבות. למרות שההכנסה הריאלית לאדם במצרים הוכפלה מאז 1980, במהלך התקופה המקבילה, הכנסתה של הודו גדלה ביותר מפי שלוש, וזו של סין גדלה ביותר מפי 12. בעוד שהצמיחה הכלכלית היתה אחת מהמורשות של מבראק, היא לוותה על ידי מורשות אחרות, שאינן כה חיוביות מבחינה סוציו-כלכלית. אלו כללו עוני, אבטלה, אי-שוויון קיצוני בחלוקת ההכנסות והעושר, בירוקרטיה ענקית ובדרך כלל גם חונקת, ושירותי בריאות וחינוך בלתי מספקים. היתה זאת, אולי, התחושה שלמרות הצמיחה הכלכלית, רבים כל כך אינם נהנים ממנה - שהובילה להתפוצצות. זה התבטא בשחיתות ונפוטיזם בסדר גודל שהעלה את חמתם של מיליוני מצרים, שעבורם היו חיי היומיום מאבק עיקש להרוויח את פת לחמם.

ב-2009, האוכלוסייה מנתה 83 מיליון; ההכנסה הלאומית הייתה 172 מיליארד דולר, וההכנסה הלאומית לנפש הייתה 2,072 דולר. היות שמחירי מוצרים רבים במצרים הם מסובסדים, ערך ההכנסה במנחי כוח הקנייה היה הרבה יותר גבוה - 5,680 דולר, עלייה של 60% מאז שנת 2000. האוכלוסייה גדלה ב-1.8% בשנה, שהם 1.5 מיליון, אך האוכלוסייה בגיל העבודה גדלה בשיעור של 2.2% בשנה, שהם 1.3 מיליון. פירוש הדבר - מספרים עצומים של אנשים צעירים שנכנסים למעגל העבודה מידי שנה. כתוצאה, מצרים צריכה ליצור יותר ממיליון מקומות עבודה בשנה, רק כדי למנוע משיעורי האבטלה לעלות.

שיעורי האבטלה בקרב הצעירים הם גבוהים מאוד, אולם קשה לקבל אומדנים מדויקים: הנתונים הרשמיים מגדירים אבטלה באופן המבטיח שהנתון שיתקבל יהיה נמוך. ב-2005, 34% מקבוצת הגיל של 15-25 היו מובטלים. בקרב בני ה-25-30, שיעור האבטלה עמד על 16%. אין כל עדות לירידה של השיעורים הללו מאז. האבטלה הייתה גבוהה יותר בקרב הנשים מאשר בקרב הגברים; היא הייתה גבוהה יותר באזורים עירוניים מאשר באזורים כפריים, ואולי באופן מדאיג יותר, הם היו גבוהים יותר בקרב המשכילים מאשר חסרי ההשכלה. כמו כן, קיימת אבטלה סמוייה מסיבית: אנשים העובדים, אך אינם תורמים תרומה משמעותית לכלכלה. רבים מהמשרתים במשרדי הבירוקרטיה המצרית העצומה - המהווה 25% מכלל התעסוקה - הינם בקטגוריה הזאת. רבים אחרים עובדים בסקטור הלא פורמלי, עם רמות פיריון נמוכות ושכר זעום. עומק משבר האבטלה הוביל למינויו של

סמיר רצ'אן, אולי המומחה הנודע ביותר במדינה לכלכלת עבודה, כשר האוצר. הוא מונה בתקופת מבארכ, ונותר על מכונת תחת השליטים הצבאיים החדשים. הלחץ המוטל עליו, לשנות את המדיניות הכלכלית ולשפר את התנאים בשוק העבודה, הוא אדיר. לא יהיה זה פשוט לעשות זאת, ולשמר את אמון הקהילה הפיננסית הבינ"ל.

המצרי הממוצע מתקיים משכר נמוך מאוד, וכתוצאה, רבים מהמועסקים חיים בתנאי עוני. חלוקת ההכנסות היא אי-שוויונית מאוד, ו-40% מהאוכלוסיה (יותר מ-30 מיליון איש) מרוויחים \$2 ליום או פחות. כ-30 מיליון מצרים אינם יודעים קרוא וכתוב. ב-2008, שכר המינימום נקבע ל-\$70 לחודש. באוקטובר 2010, בית דין מנהלי מצרי, אישרר פסק דין קודם אשר כפה על הממשלה, כנגד רצונה, לקבוע את שכר המינימום הרשמי לחודש על 1,200 לירות מצריות (\$207) לעובדים בסקטור הציבורי והפרטי, שרובם מרוויחים בין 200 ל-500 לירות מצריות, הרבה פחות מהמינימום. למרות שבשנים האחרונות חלה צמיחה כלכלית של 5% בשנה, הגידול בתעסוקה היה מוגבל. יתר על כן, דפוס הגידול בתעסוקה היה בעייתי. בין 1997 ל-2005, התעסוקה גדלה ב-4.3 מיליון משרות, פחות מחצי מיליון משרות בשנה. מתוכם, 2.5 מיליון היו בענפי שרתים, מיליון בענף החקלאות, 700,000 בענף הבנייה, אך רק 85,000 בתעשייה. זהו ענף שיותר מכל ענף אחר מתחרה, או צריך להתחרות בשווקים בינלאומיים. זהו הענף שהיה בקדמת הצמיחה הסינית, והצמצום העצום בעוני, שהתרחש שם ומקומות אחרים במזרח ודרום מזרח אסיה.

לפני שנה, קרן המטבע הבינלאומית פרסמה תחזיות למאזן התשלומים לשנת הכספים המצרית 2010-2011, המסתיימת ביוני 2011. היא חזתה גרעון בחשבון הסחר (יצוא ויבוא של סחורות) של 30.5 מיליארד דולר, וגירעון בחשבון השוטף (יצוא ויבוא של סחורות ושירותים) של 5.5 מיליארד דולר. ההפרש בין השניים נובע בעיקר מהכנסות מיצוא שירותים, אך ההתמוטטות בהכנסות מענף התיירות גורמת לכך שהגירעון השוטף יהיה גדול יותר. התחזית עבור ההכנסות של ענף התיירות נאמדו בתחזית המקורית בכ-14.2 מיליארד דולר, אך הממשלה הודיעה שמצרים הפסידה עד למיליארד דולר בחודש. בנוסף, התחזיות העריכו שהעברות כספים של עובדים מצרים בחו"ל, יעמדו על 7.5 מיליארד דולר. כתוצאה מהמשבר בלוב, עשרות אלפים של עובדים מצרים ברחו בחזרה לביתם. לפי האו"ם, כ-1.5 מיליון מצרים עבדו בלוב, ושלחו לפחות 250 מיליון דולר בהעברות הביתה מידי שנה. יכולתה של הכלכלה המצרית לקלוט את העובדים הללו היא מוגבלת מאוד, וזו הסיבה שהם נשלחו לחו"ל מלכתחילה. יכולתה לקלוט אותם כעת, היא מצומצמת אף יותר. ההשקעות הזרות במצרים, שנאמדו בתחזיות בכ-9.2 מיליארד דולר, צפויות כעת להיות נמוכות בהרבה. תקבולים אלו, ביחד עם מכירת נפט וגז, היו מקורות ההכנסה העיקריים וכיסו את רוב הייבוא. זוהי הסיבה שמצרים מבקשת להפחית את חובותיה, כולל ויתור אמריקאי על חוב של 3.6 מיליארד דולר.

אחת הסיבות המרכזיות לבעיות הסוציו-כלכליות של מצרים, היא הישענותה על הכנסות רנטה הנקבעות ברובן על ידי ביקוש זר ולא על הייצור המקומי. מאזן התשלומים ממומן על ידי תקבולים מהעברות עובדים מצרים בחו"ל, הכנסות מתיירות, דמי המעבר בתעלת סואץ, ייצוא של נפט וגז, וסיוע חוץ. על אף שהייצוא של מוצרי תעשייה מצריים עלה, הוא משחק תפקיד קטן בהרבה מאשר בארצות שעברו תיעוש מוצלח. הכנסות רנטה תלויות בהתרחשויות בחו"ל באותה מידה שהן תלויות

בהתרחשויות בשוק המקומי, ומשמעות הדבר היא שהכלכלה חשופה להשפעה של המגמות הבינלאומיות. בעוד שהשפעה זאת קיימת גם לגבי יצוא מוצרי תעשייה, לכושר התחרות המקומי יש תפקיד מרכזי יותר בתחום זה.

כתוצאה, התועלת מהצמיחה היתה מצומצמת יותר מאשר בארצות אחרות. השלכה אחת היא של-87% ממשקי הבית המצרים יש הכנסה שנתית של פחות מ-1,000 דולר, בעוד של-3% יש מעל ל-2,000 דולר. זאת, בהשוואה ל-50% ממשקי הבית הסינים, שלהם יש הכנסה של פחות מ-1,000 דולר, ו-19% שלהם יש הכנסה של למעלה מ-2,000 דולר, ו-66% ממשקי הבית ההודים שלהם יש הכנסה מתחת ל-1,000 דולר, ו-12% שלהם יש יותר מ-2,000 דולר.

לא רק שנתוני האבטלה הרשמיים של מצרים אינם מייצגים את תמונת המצב המלאה, כי אם גם שיעורי האינפלציה. ב-2010, שיעור האינפלציה הרשמי היה 12%, אך מחירי המזון עלו ב-20%. היות ומזון מהווה 40% מהוצאותיו של המצרי הממוצע, הרגישות לאינפלציה במחירי המזון היא עניין אשר תרם באופן משמעותי לחוסר השקט במצרים. באפריל 2011, האינפלציה במחירי המזון נאמדה בשיעור שנתי של 50 אחוז.

שר האוצר הפחית באופן חד את התחזיות לצמיחה הכלכלית במהלך שנת הכספים הנוכחית עד לאמצע 2011, ל-2.5 אחוז. תחזיות הקודמות של 6 הופחתו ל-4 אחוז. השר אמר שמצרים תנסה להבטיח סיוע מארצות הברית ומדינות המפרץ, וציין שיוצגו צעדים מידיים כדי להגדיל את היצע מקומות העבודה החדשים, כולל פרויקטים בתחום התשתיות. הסובסידיות הממשלתיות הוגדלו, בניסיון לרסן את עליית המחירים, והדבר העלה את הוצאות הממשלה ואת הגירעון התקציבי. ההערכות לגבי הגירעון התקציבי עלו מ-7.9 אחוז ל-12 אחוז מהתוצר בשנת הכספים 2011-2012. קרן המטבע הבינלאומי הורידה את הערכתה לגבי הצמיחה הכלכלית של מצרים ב-2011 מ-5 אחוז לאחוז בודד, וסוכנות דירוג האשראי Moody's הורידה את דירוג האשראי על אגרות החוב של הממשלה המצרית מ-Ba3 ל-Ba2.

הלירה המצרית נמצאת תחת לחץ מתמשך, שהכריח את הבנק המרכזי להתערב לפחות פעם אחת כדי לתמוך במטבע. לחץ זה השתקף בהערכה שלילית של השווקים הפיננסיים הבינ"ל לגבי המדינה, והוסיף לחוסר הנחת שהוביל לפגיעה בדירוג האשראי של מצרים וכן בדירוג של כמה בנקים מצריים חשובים, שהושפע גם הוא. יתרות מטבע החוץ צנחו ל-30.1 מיליארד דולר במרץ, ירידה של 10 אחוז מהחודש הקודם. הנפילה יוחסה להתערבות של הבנק המרכזי לתמיכה בלירה המצרית ובהזרמת ההון הזר. שוק המניות, שהיה סגור כמעט חודשיים, נפתח מחדש ב-23 במרץ והתנדנד בין עליות לירידות, כאשר משקיעים מוסדיים זורים נראו מאחורי רוב המכירות שפגעו בשערי המניות של החברות.

הממשלה ניצבת בפני אתגרים עצומים. אינדיקציה רשמית להיקף נזקי הרכוש ניתן לראות בקרן של 850 מיליון דולר שהממשלה יצרה על מנת לפצות תושבים על נזקי הרכוש שנגרמו במהלך ההפגנות. המדינה נדרשת לייצר תעסוקה עבור מיליוני המובטלים והמובטלים למחצה, והדבר דורש השקעות בהיקף רחב. תוכנית שכזאת דורשת מיליארדי דולרים של השקעה וארגון, שאף לא אחד מהם קיים

בידי הממשלה. מקור אחד להכנסות עבור הממשלה יכול להיות מערכת מיסים אפקטיבית ושוויונית יותר, אך בכך היא עלולה לרפות את ידי המגזר הפרטי הנדרש לכל העידוד שביכולתו לקבל. מיסוי של מונופולים פרטיים ששגשו תחת מבאר כתוצאה מקשרים אישיים עם ההנהגה, יהיה פופולארי בקרב הציבור והצבא, אך יש להמתין ולראות אם הדבר אפשרי.

תוכניות הממשלה כוללות מיקוד על בניית תשתיות, פיתוח עסקי, ופרויקטי ענק לאומיים, שמעודו להמריץ צמיחה ולייצר משרות. אחד מהפרויקטים הללו הוא יצירת מסדרון כלכלי שיביא להעברה של 9 מיליון אנשים לחלק המערבי של המדינה, וייצור אזור כלכלי על פי הדגם של הונג-קונג. תוכנית "מסדרון הפיתוח המדברי" כוללת בנייה של אוטוסטרדה בעלת 8 נתיבים, מסילת רכבת, צינור מים, וקווי חשמל. מטרת התוכנית, בעלות משוערת של 24 מיליארד דולר, היא לשפר את אספקת המים, ולפתוח אזור חדש לחקלאות, פיתוח עירוני ותיירות.

האם המשטר יהיה מסוגל להתמודד עם השחיתות והנפוטיזם הרווחים, אשר הביאו לאובדן של מיליארדי לירות מצריות בהכנסות המס? האם יהיה מסוגל לשלוט במונופולים שבבעלות אלו שהיו מקורבים להנהגה הקודמת? האם יהיה מסוגל לשפר את התשתיות? קיים מחסור דיור עצום, עם מיליונים המתגוררים בתת תנאים, כולל בבתי קברות. האם יהיה מסוגל לשפר את האוריינות בקרב 34% מהאוכלוסיה הבוגרת שאיננה יודעת קרוא וכתוב? האם יהיה מסוגל לשנות את דפוס הצמיחה, באופן שייצר יותר משרות במגזרים שיש להם כושר תחרות בשווקים הבינ"ל? אלו נושאים מורכבים וקשורים זה בזה. הכלכלה המצרית התקדמה תחת מבאר, אך הפערים התרחבו, ודיכוי פוליטי קבע את סדר היום. היה זה הצירוף של הגורמים הללו שהוביל להתפוצצות, אך מצרים נותרה תחת שלטון צבאי, והכוחות המזוינים הם אלו שיקבעו את עתידה. יציבות פוליטית היא תנאי מקדים לפיתוח כלכלי. למצרים לא תהיה ברירה אלא לייבא הון שסייע במימון השקעות, אך רק הזמן יעיד אם היא תוכל להציע למשקיעים סביבה אטרקטיבית, ואם היא תוכל להשתמש בהשקעות לתועלת שכבות רחבות יותר של האוכלוסיה מאשר בעבר.

הסחר הישראלי - ירדני: שינוי מגמה

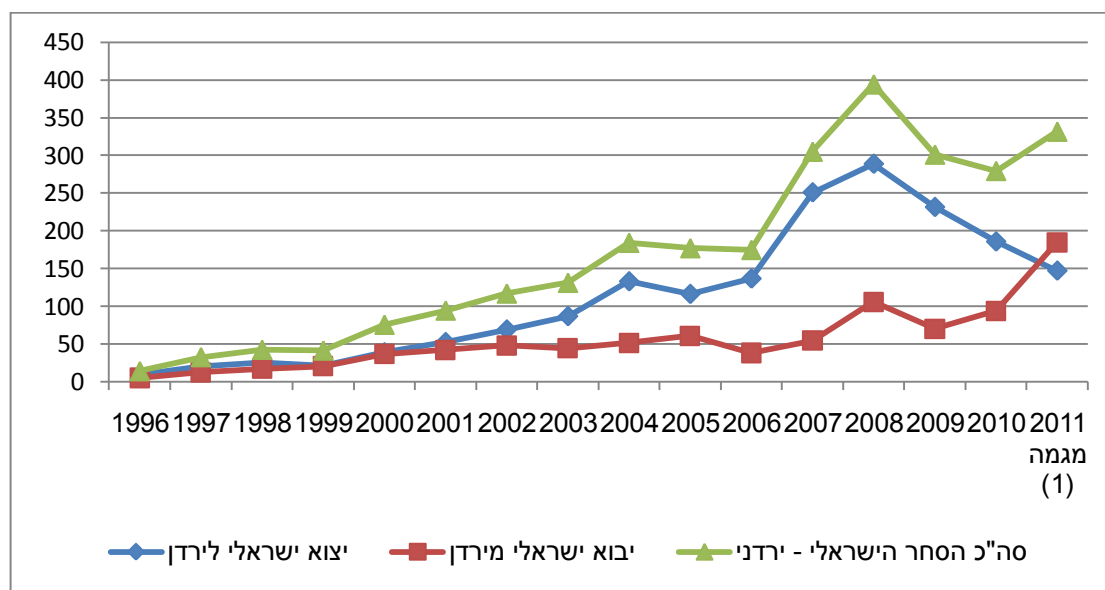
יצחק גל

נתוני הסחר בין ישראל לירדן עד 2008, הצביעו על גידול מתמשך ביצוא הישראלי, ועל קיפאון ביצוא הירדני לישראל. בשנתיים האחרונות התהפכה המגמה: היצוא הישראלי לירדן יורד בהתמדה והיצוא הירדני לישראל מזנק בשיעורים גבוהים מאוד. כל זאת, תוך כדי התרחבותו של הסחר לתחומים מגוונים, היוצר בסיס למגמת גידול בשני הכיוונים, במידה וההתפתחויות הפוליטיות יאפשרו זאת.

הסחר בין ישראל לירדן החל באמצע שנות ה-90, לאחר חתימת הסכם השלום הישראלי-ירדני בסוף שנת 1994. ההיקף השנתי של הסחר (יבוא ויצוא של סחורות) גדל פי עשרה, מסדר גודל של 40 מיליון דולר בשנה, בחצי השני של שנות ה-90, עד לכ-400 מיליון דולר בשנת 2008. הגידול המתמשך בסחר, שיקף בעיקר גידול ביצוא הישראלי לירדן: מכ-25 מיליון דולר לשנה בחצי השני של שנות ה-90, עד קרוב ל-300 מיליון דולר בשנת 2008.

היבוא הישראלי מירדן, לעומת זאת, גדל מעט בתחילת הדרך – מכ-15 מיליון דולר לשנה בחצי השני של שנות ה-90 לרמה שנתי של 40 – 50 מיליון דולר לשנה בתחילת שנות ה-2000, אך מאז גידולו נבלם, והוא נשאר בהיקף דומה עד שנת 2007. (ראה תרשים 1)

תרשים 1: התפתחות הסחר בין ישראל לירדן (מיליוני דולר)

הערה (1) – מגמה לשנת 2011: חישוב שנתי לפי שיעור הגידול של ינואר – מרץ 2011 בהשוואה לתקופה המקבילה בשנת 2010
מקור: ישראל, לשכה מרכזית לסטטיסטיקה

משנת 2009 מסתמנים שינויי מגמה. ההיקף הכולל של הסחר ירד לסדר גודל של 300 מיליון דולר לשנה ב-2009 וב-2010, כתוצאה מירידה תלולה ביצוא הישראלי של כ-20% בשנת 2009 וכך גם בשנת 2010. הנתונים לרבעון הראשון של שנת 2011 מצביעים על ירידה נוספת של כ-20% בסך

היצוא הישראלי לירדן, בהשוואה לתקופה המקבילה בשנת 2010. במידה ומגמה זאת תימשך, היצוא הישראלי לירדן, בשנת 2011 יהיה נמוך ב- 50% מהשיא של שנת 2008.

ביבוא הישראלי מירדן נרשמה, לעומת זאת, מגמה הפוכה. בשנת 2008 הוכפל היבוא מירדן לכ- 100 מיליון דולר, ולאחר ירידה זמנית בשנת 2009, חזר בשנת 2010 קרוב לרמת השיא של 2008. הנתונים של ינואר – מרץ 2011 מצביעים על המשך העליה התלולה ביבוא הישראלי מירדן, הכפלה לעומת התקופה המקבילה בשנת 2010. במידה ומגמה זאת תתמיד בהמשך השנה, היבוא הישראלי מירדן בשנת 2011, יהיה גבוה מהיקף היצוא הישראלי אל הממלכה הירדנית, לראשונה מאז החל הסחר בין שתי המדינות לפני כ- 15 שנה.

השינוי במגמות הכוללות הנ"ל משקף גם שינויים בהרכבו של הסחר הישראלי-ירדני. עד אמצע שנות ה-2000, הגורם שהוביל את הגידול הניכר בסחר, היה הסכם ה-QIZ (Qualified Industrial Zones) הישראלי – ירדני – אמריקני. הסכם זה העניק תנאים מועדפים ביצוא לארה"ב (פטור ממכסים ומכסות) למוצרים ירדניים, המיוצרים באזורי תעשייה מיוחדים שנקבעו בהסכם, ואשר משלבים תשומות ישראליות בתהליך הייצור שלהם.

התמריצים שיצר הסכם ה-QIZ הביאו לצמיחתה, כמעט יש מאין, של תעשיית הלבשה גדולה בירדן, אשר התבססה באופן כמעט מלא על יצוא לארצות הברית. סך היצוא הירדני לארה"ב (כמעט כולו מוצרי הלבשה) גדל מסכום זניח באמצע שנות ה-90, לכ- 1 מיליארד דולר בשנת 2004 ולשיא של כ- 1.3 מיליארד דולר בשנת 2006.

הגידול בסחר הישראלי – ירדני בתקופה זאת, היה בעיקרו תוצאת לוואי של התפתחות תעשיית ההלבשה הירדנית והשת"פ הירדני – ישראלי בייצור לשם יצוא לארה"ב. בנייתו שערכנו לגבי הסחר הישראלי - ירדני בשנים 2003 – 2004, לפי סיווגים מפורטים של הסחורות, מצאנו כי סדר גודל של 90% מהסחר ההדדי, היה קשור לפעילות מפעלי ההלבשה באזורי ה-QIZ, או לתנועה של מוצרי ביניים ומוצרים מוגמרים בין מפעלי תעשייה בישראל למפעלים ירדניים הקשורים בהם.

באמצע שנות ה-2000 חל שינוי יסודי בסביבה העיסוקית של הסחר הישראלי – ירדני. הסכם סחר חופשי אשר נחתם בין ארה"ב לירדן, ואשר יושם משנת 2005 גם לתחום הטקסטיל, והתפתחויות נוספות בשוק הטקסטיל הבינ"ל, איפשרו ליצרני ההלבשה בירדן לייצא את מוצריהם לארה"ב ללא מכס בלא להזדקק להסכמי ה-QIZ. כתוצאה מכך, הספקים הישראליים, המספקים תשומות לתעשיית ההלבשה הירדנית, נדרשו מעתה להתמודד בשוק הירדני בתנאים שווים עם ספקים מקומיים וזרים, ללא היתרון של הסדר ה-QIZ, אשר יצר עבורם עד אז תנאים של "שוק שבוי" (כיוון שהסדר ה-QIZ חייב את היצרנים בירדן לרכוש תשומות ישראליות בשיעור מסוים משווי המוצר, כדי להנות מפטור ממכסים וממכסות ביצוא לארה"ב).

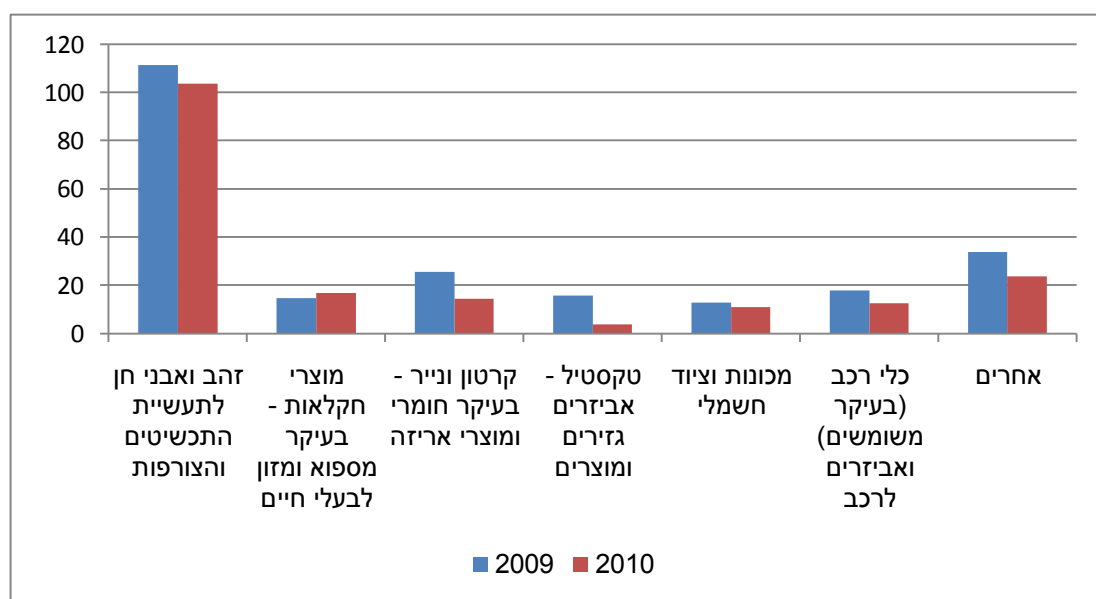
שינויים אלו גרמו לנסיגה מסוימת ביצוא הישראלי לירדן בשנת 2005, אולם הירידה היתה מתונה וזמנית. כפי שניתן לראות בתרשים 1 לעיל, היצוא הישראלי לירדן התאושש בשנת 2006, והמשיך לעלות בתלילות בשנים 2007 – 2008. זאת, כתוצאה משילוב של כמה גורמים. בתחום תעשיית

ההלבשה, חלק מהספקים הישראליים הוכיחו יכולת טובה מהצפוי בהתמודדות עם המצב החדש, באופן ששימר את מעמדם בשוק הירדני, אם כי תוך ירידה מסוימת ביצוא הישראלי של תשומות לתעשיית ההלבשה הירדנית. מגמה זאת נתמכה גם על ידי פעולות במישור הרשמי; בתחילת שנת 2007 הסכימו ממשלות ישראל וירדן על פישוט הנהלים מול מפעלי ה-QIZ, באופן שהקל משמעותית על ההליכים הקשורים בהסדר זה, ואשר יצר כדאיות לחלק מיצרני ההלבשה בירדן להמשיך ולייצא לארה"ב במסלול של הסדר ה-QIZ, תוך המשך היבוא של תשומות מישראל. עם זאת, יצוא התשומות הישראליות לתעשיית ההלבשה הירדנית הולך ויורד בהתמדה.

הגורם הנוסף והחשוב יותר להמשך הגידול בסחר הישראלי – ירדני, היה התרחבותו לתחומים נוספים החורגים מענף הטקסטיל וההלבשה. גם תהליך זה נתמך על ידי פעולות שנקטו במישור הרשמי בין ממשלות ישראל וירדן. בסוף שנת 2004 שודרג הסכם הסחר הישראלי – ירדני, באופן אשר קבע הפחתה מדורגת אך מואצת של שיעורי המכס על שורה ארוכה של סוגי מוצרים, עד להסרה כמעט מלאה של המכסים בין שתי המדינות בשנת 2010. בסוף 2005 הושלמו גם תהליכי האישור של הסכם משולש ישראלי – ירדני עם האיחוד האירופי, אשר תנאיו נועדו לעודד יצוא ישראלי – ירדני משותף לאיחוד האירופי בתחומים מגוונים, מעבר לתחום הטקסטיל וההלבשה.

מאז 2009 נרשמה ירידה תלולה בהיקף היצוא הישראלי של תשומות לתעשיית ההלבשה הירדנית (בדים, חוטי תפירה, חלקי בד, פריטי אריזה, מכונות למתפרות וכד') ומשקלם ירד לסדר גודל של פחות מ-10% מכלל היצוא הישראלי. לעומת זאת, גדל מאוד חלקם של מוצרים אחרים, ובמיוחד חומרי גלם לתעשיית התכשיטים והצורפות, מוצרי מזון וחקלאות שונים, מוצרי קרטון ונייר (במיוחד קרטון איכותי לאריזה), דשנים, חומרי צבע ומוצרים אחרים של התעשייה הכימית, מוצרי פלסטיק, מכונות מסוגים שונים, כלי רכב משומשים ועוד. עם זאת, ניתוח היצוא הישראלי לירדן בשנים 2008 – 2011 לפי קבוצות מוצרים עיקריות, מצביע על מגמת ירידה כמעט בכל קבוצות המוצרים.

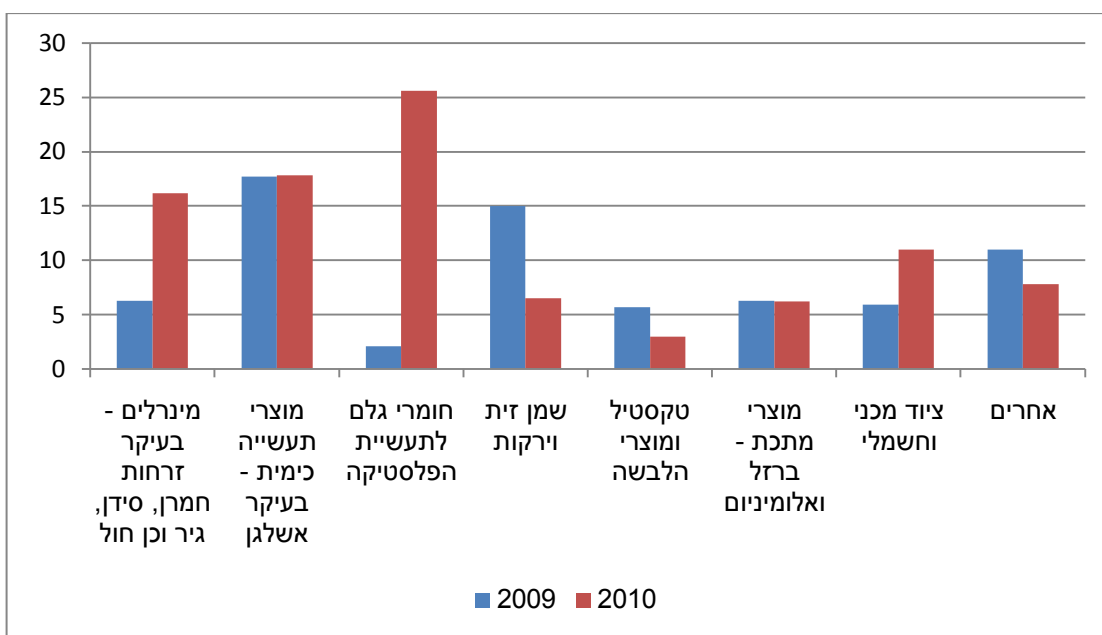
תרשים 2: היצוא הישראלי לירדן לפי קבוצות מוצרים עיקריות (מיליוני דולר)

מקור: ישראל, לשכה מרכזית לסטטיסטיקה

גם ביבוא מירדן לישראל, ירד מאוד חלקם של סוגי הסחורות הקשורים לתעשיית ההלבשה. סוגי המוצרים העיקריים אשר תפשו את מקומם, ומובילים את הגידול ביבוא הירדני לישראל, הם: מוצרי חקלאות מסוגים שונים (במיוחד ירקות ושמן זית), חומרי גלם ומוצרי בסיס לתעשיות הבניה, מוצרי התעשייה הכימית ומוצרי בסיס לתעשיות הפלסטיקה, וכן מוצרי מתכת שונים (מוצרי ברזל ופלדה, אלומיניום) ואף ציוד מכני וחשמלי – כפי שניתן לראות בתרשים 3 להלן.

תרשים 3: היצוא הירדני לישראל לפי קבוצות מוצרים עיקריות (מיליוני דולר)

מקור: ישראל, לשכה מרכזית לסטטיסטיקה

התרחבותו של הסחר לתחומים מגוונים, מעבר לענף הטקסטיל, מהווה אינדיקציה לכיווני התפתחות אפשריים, אך חשוב להדגיש כי היקפו הנוכחי של הסחר רחוק מלשקף את הפוטנציאל – הן עבור ישראל והן עבור ירדן. אי מיצוי הפוטנציאל נובע בראש ובראשונה משורה של חסמים פוליטיים ובטחוניים הנערמים משני הצדדים, ואשר כתולדה מהם התפתחו גם חסמים עסקיים ושיווקיים, המקשים על חדירה של מוצרים ירדניים לשוק הישראלי, ושל מוצרים ישראלים לשוק הירדני.

לשם המחשה נציין כי כמעט ואין אפשרות לייצא לירדן מוצרים מוגמרים לשם שיווק לצרכן הסופי, במרכולים או בחנויות, עקב העמדה העוינת של קהל הלקוחות באופן כללי, וחשש של רשתות השיווק מתגובות של גורמים ציבוריים רבים המתנגדים בקולניות ליחסים כלכליים עם ישראל. לפיכך, היבוא הירדני מישראל מתמקד בעיקר בתשומות ומוצרי ביניים המשמשים בתהליכי הייצור התעשייתי, החקלאי וכד'. חסם שיווקי זה אינו היחיד, וגם הסחר בתשומות ומוצרי ביניים נתקל במכשולים רבים על רקע פוליטי.

מנקודת המבט הישראלית, משקלו של היצוא לירדן נמוך מאוד – פחות מחצי אחוז מסה"כ יצוא הסחורות של ישראל. מצב זה אינו נובע מהיקף השוק הירדני או מכושר קליטה נמוך שלו למוצרי היצוא של ישראל. היקף היבוא של ירדן גדל מאוד בעשור האחרון - מפחות מ- 5 מיליארד דולר בשנת 2000 עד מעל 15 מיליארד דולר בשנת 2010. למרות הקירבה הגיאוגרפית והיתרון היחסי של

ישראל במיגוון רחב של מוצרים, מדינות אחרות הצליחו להשיג שיעורי חדירה גבוהים הרבה יותר לשוק הירדני. כך, לדוגמה, היצוא של תורכיה לירדן גבוה יותר מפי שלושה מזה של ישראל.

התרחבותו של היצוא הישראלי לירדן, בשנים האחרונות, למיגוון הענפים שצוינו לעיל, ממחישה את הפוטנציאל, ולולא החסמים הפוליטיים היה באפשרותה של ישראל להגדיל את היצוא שלה לירדן כמה מונים – בענפים אלו ובענפים נוספים. מנקודת המבט הירדנית, היצוא לישראל מהווה כ-1.5% בלבד מתוך סה"כ יצוא הסחורות של ירדן, ושיעור החדירה לשוק הישראלי אפסי - כרבע אחוז מכלל היבוא הישראלי. הרמה הנמוכה של היצוא הירדני לישראל בולטת בהשוואה ליצוא הירדני לשכנותיה האחרות של הממלכה, בהן אינו סובל מחסמים פוליטיים. היצוא הירדני לעיראק, בשנת 2010, היה גבוה פי עשרה מהיצוא לישראל, היצוא לסעודיה פי שמונה, ואפילו היצוא למשק קטן יחסית כמו סוריה (מבחינת היקפי הסחר והפעילות הכלכלית) היה גדול כמעט פי שלושה מהיצוא הירדני לישראל.

ניתוח הרכב היבוא הישראלי מירדן, בשנים האחרונות, מול הרכב היצוא הירדני לשווקים אחרים, מלמד על פוטנציאל יצוא ירדני לישראל, שאינו נופל מהיצוא של הממלכה לשני השווקים הגדולים השכנים האחרים – עיראק וסעודיה.

ניתוח קצר של הסחר ההדדי בענפי הכימיה והפלסטיקה יסייע להמחשה של הפוטנציאל הלא ממומש בסחר הישראלי – ירדני; בישראל שני תחומים אלו הם מהחשובים והמובילים בייצור ובייצוא התעשייתי, וכך גם בירדן. ההיקף הכולל של סחר החוץ הירדני בשני תחומים אלו קרוב ל-5 מיליארד דולר בשנה. שוקי היצוא של ירדן ומקורות האספקה בתחומים אלו, כוללים עשרות מדינות, והיקף הסחר עם המובילות שבהן מגיע למאות מיליוני דולרים לשנה עם כל אחת. סחר זה כולל יבוא ויצוא מגוונים מאוד - הן של מוצרים מוגמרים, והן של תשומות ייצור ומוצרי ביניים חצי מוגמרים. למרות היתרונות הבולטים בקיומו של סחר הדדי בתחומים אלו, עבור ישראל וירדן, היקף הסחר הירדני עם ישראל נמוך מאוד, בהשוואה לשותפי הסחר האחרים של ירדן - פחות מ-50 מיליון דולר, בשנת 2010, כ-1% מכלל הסחר הירדני בשני התחומים הללו.

לצד הפער בין הפוטנציאל למימוש בתחום הסחר הביטורלי שבין ישראל לירדן, ראוי לציין תחום נוסף בו הפער בין הפוטנציאל ומימוש גדול אף יותר. תחום זה הוא סחר הטרגיט האזורי (סחר טרגיט משמעותו יצוא סחורות ממדינה א' למדינה ג' דרך מדינה ב'). ירדן היא ארץ טרגיט קלסית ומשמשת גשר יבשתי הן לעיראק (נמל עקבה משרת חלק נכבד מהיבוא של עיראק), והן להיקף גדול של תנועת סחר יבשתית בין המפרץ לסוריה ולבנון, וכן לתורכיה ולדרום-מזרח אירופה.

נתיב הסחר מירדן דרך ישראל (דרך מעבר גבול נהר הירדן ליד בית שאן – נמל חיפה), הוא הנתיב הקצר והטבעי לסחר הירדני עם אירופה ואמריקה, וההסכמים הכלכליים שנחתמו בין ירדן וישראל בהמשך להסכם השלום אף הניחו יסודות לשימוש הירדני בנתיב זה. אולם, גם בהקשר זה החסמים הפוליטיים ומכשלות אדמיניסטרטיביות אחרות הקשות בחסמים אלו, גרמו לכך שנמל חיפה כמעט שאינו משמש את היבוא הירדני הגדול מאירופה ומארה"ב (שליש מכלל היבוא של ירדן). גם היצוא

הירדני ליבשות אלו ובמיוחד לארה"ב, אשר עד אמצע שנות ה- 2000 עבר ברובו דרך נמל חיפה, הוסט בשנים האחרונות במידה רבה לנמל עקבה.

במקביל, ירדן היא הגשר הטבעי ליצוא של ישראל אל השווקים הגדולים של מדינות המפרץ וכן לשוק העיראקי. סה"כ היבוא של השווקים הללו (כולל אזורי הסחר החופשי הגדולים במפרץ המשמשים מרכזי סחר בינלאומיים) מגיע לסדר גודל של 400 מיליארד דולר לשנה, ופוטנציאל היצוא הישראלי אליהם מוערך בלמעלה מחמישה מיליארד דולר לשנה. למרות שאין אפשרות לקיים יצוא ישראלי גלוי וישיר לשווקים אלו, סך היצוא הישראלי העקיף למפרץ נאמד ביותר מחצי מיליארד דולר לשנה. הפער שבין אומדן זה לבין פוטנציאל היצוא, משקף את משקלם של החסמים הפוליטיים ביצוא הישראלי לשווקים אלו, הגבוהים אף הרבה יותר מאשר ביצוא הישראלי לירדן.

לסיכום: על אף החסמים הפוליטיים, המגמות המסתמנות מאז אמצע שנות ה- 2000 יוצרות בסיס להמשך הגידול והגיוון של הסחר הישראלי – ירדני. מעקב אחרי המשך ההתפתחות של הסחר בחודשים הבאים של 2011, יספק אינדיקציות לכיוונים המסתמנים, לרבות ההשלכות של גל הזעזועים העובר על העולם הערבי וההתפתחויות הפנימיות בירדן, על הסחר הישראלי - ירדני ועל מכלול היחסים הכלכליים שבין ישראל וירדן.

קוראים המעוניינים לעיין בגיליון הקודם של אקתצאדי, מוזמנים להקיש [כאן](#).